

OPĆA ENCIKLOPEDIJA U PROGRAMU I BILANCI ZAVODA

Nekoliko načelnih napomena na skupu o 50-godišnjici

JOSIP ŠENTIJA

SAŽETAK. U Krležinu monumentalnom izdavačkom programu, *Opća enciklopedija* (izvorno: *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*) zauzela je središnje mjesto. Sa svoja tri izdanja nadmašila je sve što je Zavod u izdavačkom smislu ostvario. Na tržištu leksikalija u bivšoj jugoslavenskoj državi ona je po prijmu i odjeku kod publike bila u vrhu ljestvice. Oko programa *Opće enciklopedije* tijekom pedeset godina okupljala su se istaknuta imena znanosti i kulture. Jasno je, da je sve što je izlazilo iz Krležine radionice imalo pečat vremena i da je vremenu dalo različite atribute, pa i neke ideološke naravi; bilo je svestran izraz kulture općenito, a također službene kulture: politički jugoslavenstva, a ideološki komunizma/socijalizma. Urednici i suradnici, radeći pod vodstvom, ali i pod zaštitom čovjeka koji je bio principijelan protivnik svakog dogmatizma, znali su sačuvati objektivnost u procjenjivanju ljudi i pojava. To je ovoj, kao i drugim edicijama, priskrbilo ugled i prođu. Napokon, izvedbene timove *Opće enciklopedije*, kao i drugih enciklopedijskih serija, tvorili su kulturni i znanstveni radnici svih profila i svjetonazora. U Zavodu i njegovim programima stekla su se na poseban način personalna i druga protuslovlja prošlosti, ali su izvedbeni timovi skladno radili pod vodstvom tolerantnog i slobodoumnog Miroslava Krleže. Zahvaljujući tome, identitet leksikografije i enciklopedike, pa i one općeg tipa, u Zavodu, stvaran je i izgrađivan tako da se može suočiti s izazovima novog, tzv. tranzicijskog vremena.

Pedeset godina života jedne institucije činjenica je dostojna poštovanja. Ali ovo nije samo prilika za čestitanje, ili za čestitanje samima sebi, nego i trenutak za svođenje bilanci.

Bilanca Leksikografskog zavoda *Miroslav Krleža* morala bi – kao i svaka ozbiljna bilanca – biti obuhvatna, iscrpna i, dakako, objektivna. Morala bi biti istodobno činjenična i kritička.

Ovdje ću pokušati naznačiti tek nekoliko elemenata jednoga i drugoga u toj bilanci, a koji se tiču *Opće enciklopedije*.

Pedeseta godišnjica ove institucije dokazom je da je utemeljiteljska zamisao bila sretna i dalekosežna. Ona se, kako znamo, zasnivala i nadahnjivala na prošlim, dovršenim i nedovršenim pokušajima hrvatske leksikografije i enciklopedike.

U prvoj licenci koju je osnivač izdao u formi zakonske uredbe – 5. listopada 1950 – vrlo je škrto i posve općenito naznačena svrha i djelatnost budućega Leksikografskog zavoda: zadaća mu je – (kaže se u licenci) – »da sakuplja i obrađuje leksikografski i drugi materijal, potreban za izdavanje enciklopedija, leksikona, monografija i sličnih djela« (čl. 2 Uredbe o Leksikografskom zavodu FNRJ, koju je donijela Vlada FNRJ, a potpisao predsjednik Vlade Josip Broz Tito).

Sažeta, jezgrovita, zapravo najkraća moguća zakonska odredba o svrsi i zadaći Leksikografskog zavoda, bila je samo onaj nužni administrativni potez perom, koji je dao

zeleno svjetlo za početak ostvarivanja projekta i dalekosežne zamisli koje je Miroslav Krleža već imao u glavi: ostvarivanje monumentalnog programa enciklopedijskih edicija.

M. Krleža je u potpisniku licence J. B. T. imao osobnog prijatelja, ali i mecenu. Bez tog prijateljstva i mecenatstva Zavoda vjerojatno ne bi ni bilo, bar ne u Zagrebu.

Poznato je da je kao početni poticaj i kao glavni motiv osnivanja Zavoda formalno figurirala *Enciklopedija Jugoslavije*. No vrlo brzo se pokazalo, da je Krleža zamislio i planirao raznovrsniji i univerzalniji program, koji je kulturno i politički bio širi od ondašnjega jugoslavenskog državnog okvira, pa je program *Jugoslaviae* ostao neko vrijeme u prvom planu, ali su vrlo brzo otvorene druge i brojne programske linije, među njima ponajprije ona za opću enciklopediju. Dokazuje da je u projekt stvaranja Leksikografskog zavoda ušao prvenstveno s naumom stvaranja raznolikog enciklopedijskog programa, s univerzalnom enciklopedijom kao okosnicom cijeloga programa – možemo naći i u samome njegovu esejističkom, kulturno-političkom i kritičarskom opusu te u mnogim prigodnim izjavama njegovim brojnim sugovornicima. Možemo ih izvesti čak i iz njegovih glasovitih *Prolegomena*, napisanih neposredno za projekt *Enciklopedije Jugoslavije*. U potkrepu ove tvrdnje navest ću u ovoj prilici jedan zanimljiv fragment:

Predgovor prvom izdanju *Opće enciklopedije* (popularna ELZ), napisao je, ili bar registrirao, sudeći prema sintaksi i frazemima – Krleža osobno (koji je s dr. M. Kostrenčićem, bio njezinim suurednikom). U predgovoru (se) kaže: »Potreba opće enciklopedije osjeća se kod nas već više od stotinu godina, ali u cijelosti nije sve dosad zadovoljena. Bilo je više pokušaja, da se taj nedostatak ukloni, ali su sva naša leksikalna i enciklopedijska izdanja ostala nedovršena, ili su zastarjela, pa ne mogu zadovoljiti ni politički ni kulturni interes suvremenog čitaoca« (Predgovor prvom izdanju ELZ, Zagreb, 1955, impressum).

Zaključak o »nedovršenosti« hrvatskih enciklopedijskih izdanja u prošlosti – s obzirom na trenutak i okolnosti kad je formuliran – u izravnoj je vezi, po mome mišljenju, s nedovršenim projektom *Hrvatske enciklopedije* Mate Ujevića. Krleža je o Ujeviću i Ujevićevu nedovršenom projektu, dakako, znao sve, i pozitivno ga je valorizirao. Zato ga je i pozvao da mu bude prvi suradnik u organizaciji i izvedbi Krležina monumentalnog programa. Nedovršenu Ujevićevu *Hrvatsku enciklopediju* i njezine suradnike nije smatrao ni kulturno ni politički problematičnima, u smislu vladajućih kanona u hrvatskoj situaciji poslije Drugog svjetskog rata. Uzeo ih je pod svoje okrilje, osiguravši im ne samo sigurnu egzistenciju, nego i nastavak stručnog rada na jednoj novoj općoj enciklopediji, ovaj put u novom aranžmanu i pod novim imenom. Znao je da će torzo Ujevićeve enciklopedije, po dubljim zakonima prilagodbe, igrati važnu ulogu i u realizaciji novog programa u potpuno promijenjenim socijalnim i političkim okolnostima.

Tako je i bilo. Iz osobnoga uredničkog iskustva mogao bih potvrditi, da su zadržali politički i ideološki protivnici hrvatskih atribucija u kulturi i javnom životu znali katkada podmuklo gundati i prigovarati da je i *Opća enciklopedija*, u svome trećem izdanju, prožeta nekim rješenjima iz Ujevićeve *Hrvatske enciklopedije*. A zapravo, u slučaju recepcije u *Općoj enciklopediji* zanatskih i stručnih rješenja iz prethodnih enciklopedijskih programa – pa i iz nedovršene *Hrvatske enciklopedije* – nije se radilo ni o kakvom krijumčarenju, ideološkom ili političkom – nego o prirodnome, organskom kontinuitetu hrvatske enciklopedike u novim društvenim prilikama. Napokon, postupovnik i priručnik za enciklopedijski posao u Zavodu napisao je sam dr. Ujević. Svi smo se njime služili. Držim da je sam Mate Ujević –

stručna duša zavodskoga programa – najbolje shvatio i prihvatio Krležin projekt i izazov, što je on zaista bio za sve stare i nove suradnike enciklopedije.

Program *Opće enciklopedije* Leksikografskog zavoda sažeto je formuliran u već spomenutom Predgovoru I. izdanja. Zasnovan je na svjetskim leksikografskim i enciklopedijskim obrascima i standardima i na iskustvu prethodnih hrvatskih »pokušaja« i »nedovršenih« projekata. Tako, prema definiciji, opća enciklopedija ima biti:

- »kompendij ljudskog znanja«;
- »praktičan savjetnik« u problemima znanosti, tehnike, umjetnosti, ekonomike i politike;
- »trajan podsjetnik pomno razvrstane materije sveukupnog znanja«;
- »dokument sigurne budućnosti ljudskog razvoja«.

A cilj će joj i metoda biti:

»Govoriti o prošlim vjekovima, o pobjedonosnim borbama za slobodu duha i misli..., a »za suvremenu i čovjeka dostojnu koncepciju društvenih pogleda, za razvoj ukusa i smisla za ljepotu, za kult dostignutih uspjeha na vlastitome tlu...« (Predgovor I. izdanju ELZ).

I u ovom jezgrovito formuliranom programu enciklopedije općeg tipa lako je razabrati temeljnu Krležinu zabavljenost problematikom univerzalnoga enciklopedizma, kako se on javio u europskoj enciklopedijskoj produkciji, od P. Baylea i enciklopedista do P. Larousse-a, Meyera, Brockhousa i drugih.

Tako formuliranome Krležinu programskom dictumu *Opća enciklopedija* – u svim izdanjima – trudila se odgovoriti primjereno snagama i mogućnostima, zavodskim i izvan-zavodskim.

Neka mi bude dopušteno navesti kako je obrazložena evolucija ovog enciklopedijskog posla i programa u izdanju *Opće enciklopedije* iz 1977–1988 (koje sam imao dužnost i čast urediti):

»U pripremi ovog izdanja pošli smo od rada što su ga obavile uredničke i suradničke ekipe prvih dvaju izdanja, preuzimajući, obnavljajući i proširujući gradivo prema mjerilima kakva su uobičajena u svim novim izdanjima. Nije posrijedi samo potreba bilježenja novih pojava, biografska, bibliografska, ili kakva druga činjenična revizija, ili obnova, nego neminovnost mijenjanja rakursa, u skladu s novim navikama i potrebama čitalaca... Novo izdanje *Opće enciklopedije* zapravo je samo stepenica u njenom rastu do jedne univerzalne enciklopedije sa znatno većim brojem svezaka. Svjesni smo da je takav posao bio i da će uvijek biti pomalo utopijski, u smislu stare enciklopedičke izreke, da je poslije Sizifova, najteži enciklopedijski posao: htjeti obuhvatiti sve svjetove – i one koji kao materijalni spomenici prošlosti stoje nad glavama i u pamćenju svih naraštaja, i one koji se gibaju u obzoru suvremene povijesti; htjeti ih obuhvatiti u ograničenom broju svezaka, na ograničenom broju stranica – to je težnja s kojom je započela djelatnost ove kuće, a s kojom će se nositi i njeni budući urednički i suradnički sastavi.« (*Opća enciklopedija* JLZ, sv. I., Zagreb 1977., str. XI).

Pretpostavljam, da bi se s ovim mogli suglasiti i urednici i suradnici sadašnje *Hrvatske enciklopedije*, koja nastavlja ovaj davno započet posao.

Koncipirana i realizirana na takvim osnovama i s takvim ciljevima, *Opća enciklopedija* zauzela je u programu i u bilanci zavoda središnje mjesto. Sa svoja tri izdanja, nadmašila je sve što je Zavod u izdavačkom smislu ostvario. Na tržištu leksikalija u bivšoj jugoslavenskoj državi ona je, po prijamu i odjeku kod publike, bila u vrhu ljestvice, a vjerujem da je takva ostala i u nezavisnoj Republici Hrvatskoj.

Do završetka *Hrvatske enciklopedije* – koja nastavlja zavodsku tradiciju u ovoj vrsti edicije – *Opća enciklopedija* ostaje zapravo jedina hrvatska dovršena enciklopedija općeg tipa. Imajmo na umu, da su se oko *Opće enciklopedije* tijekom više desetljeća okupljala gotovo sva imena hrvatske znanosti i kulture: akademici i profesori, i docenti i asistenti, koji će poslije postati akademici i profesori. Ona je, prema tome, osobit dokument znanstvene, ili popularno-znanstvene produkcije u određenom vremenu. Istodobno, ona je indeks razine te produkcije. Još općenitije, ona je indeks razine opće hrvatske kulture jednoga vremena, koje je obilježeno razmjerno mirnim stvaranjem, ali i burnim socijalnim i političkim mijenama. U tom smislu, opravdano bi bilo reći, da je sve što je izašlo iz Krležine leksikografske radionice obilježeno pečatom vremena. No bilo bi također točno kad bismo kazali, da su u toj golemoj produkciji sadržani i stanoviti tributi vremenu, među kojima su nedvojbeno i tributi ideološke naravi. *Opća enciklopedija* bila je svestran izraz opće, ali i službene kulture: politički jugoslavenstva, a ideološki komunizma/socijalizma. Prilozi koji su obilježeni tributima te vrste i tih inspiracija nipošto nisu umanjili koeficijent valjanosti i upotrebljivosti ove, kao ni drugih zavodskih edicija. To se moglo zahvaliti Krležinoj intelektualnoj vrlini: on je bio principijelni protivnik svakog dogmatizma. Isticanjem primjera prvih europskih enciklopedista racionalista, koji su bili veliki zagovornici tolerancije »u pitanjima moralnog ili idejnog uvjerenja, Krleža je zapravo formulirao temeljno načelo intelektualnog rada. U sačuvanim marginalijama za *Opću enciklopediju* naći ćemo mnogo primjera njegovih zahtjeva i intervencija u duhu tog načela. Radeći, dakle, pod vodstvom i zaštitom takvog čovjeka, urednici i suradnici Zavoda znali su sačuvati objektivnost u procjenjivanju ljudi i pojava, umjetničkoga i kulturnog stvaralaštva i baštine. Naravno, iz višedecenijske distance kritičko vrednovanje ostvarenih enciklopedijskih serija moglo bi dati, i sigurno bi dalo, niz negativnih kritičkih sudova. Zapravo, tek bi pažljiva usporedba analiza i valorizacija svih aspekata i prinosa zavodske produkcije – u okviru ozbiljne i nepristrane opće historiografske slike protekloga vremena – mogla objektivno pokazati uspjele i neuspjele realizacije, ozbiljne prinose, sva ostvarenja trajnije vrijednosti, i sve segmente kojih je značenje ishlapjelo s vremenom.

U dugoj djelatnosti Zavoda – koji se razvijao u okolnostima što su se postupno, ali neodoljivo mijenjale – stekla su se, na poseban način, različita načelna i personalna protuslovlja prošlosti i suvremenosti. Ali su izvedbeni timovi skladno radili pod vodstvom tolerantnog i slobodoumnog ravnatelja Krleže. Zahvaljujući toj činjenici, identitet zavodske leksikografije i enciklopedistike, pa i one općeg tipa, stvaran je i izgrađivan tako da bi se – uvjeren sam – mogao suočiti s izazovima novog, tzv. tranzicijskog vremena.

U ovoj prilici dužni smo se sjetiti svih suradnika i urednika koji su ostavili svoj trag u *Općoj* i u drugim enciklopedijama i edicijama Zavoda. Dužni smo im trajnu zahvalnost i priznanje, mrtvima i živima. Njihova časna imena otisnuta su na impressumima edicije. S njima je hrvatska leksikografija i enciklopedika stvorila golemu i vrijednu glavnice, slovnice, koja je povod i motiv ovoga jubileja.

Vjerujem da bi znatan dio ove glavnice mogao preživjeti generacijske trijaže; čak i trijažu naraštaja koji neodoljivo stižu, opremljeni znanjem i iskustvom novih tehnologija.

Na njima, na tim novim naraštajima, leži teret nastavka ovog društveno korisnog posla.

POSITION OF THE GENERAL ENCYCLOPEDIA IN THE LEXICOGRAPHIC INSTITUTE

SUMMARY. The *General Encyclopedia* (originally: *The Encyclopedia of the Lexicographic Institute*) held the central position in Krleža's monumental publishing program. Its three editions surpass all the other Institute's works. It was a top product in the lexicon market in the ex-Yugoslavia.

The *General Encyclopedia* program assembled prominent persons from scientific and cultural circles. It is clear that everything that was produced in Krleža's Institute was marked by its time, and that it marked the time with various attributes, some of them of ideological nature. It was an expression of culture in general, and an expression of the official culture too: politically supporting the Yugoslav cause and ideologically endorsing Communism/Socialism. Editors and collaborators, working under guidance and protection of the man whose principles opposed any dogmatism, managed to preserve objectivity in their evaluations of people and phenomena. This made the *Encyclopedia* reputable, and it sold well, like the other editions too. After all, the teams producing the *General Encyclopedia* and other ones comprised culture workers and scientists of all profiles and views.

The Institute and its programs combined personal and other conflicts of the past in a special way, but the task teams worked in harmony under tolerant and open-minded Krleža's guidance. Due to that, the identity of lexicography and encyclopedism in the Institute, including the general types, was created and built in the way which enabled it to meet the challenges of the new, so-called transition times.